

Київський університет імені Бориса Грінченка

СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Київ — 2018

УДК 37.013.42
С71

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 12 від 27.12.2016 р.)

За загальною редакцією *Мартинчук О.В.*

Авторський колектив:

Мартинчук О.В., кандидат педагогічних наук, доцент (1.1, 1.2, 1.3, 1.4, розділ VII, 8.1, 8.2, 8.3, 9.1, 9.2, 9.3, 10.1, 10.2);
Маруненко І.М., кандидат біологічних наук, доцент (2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3, 8.1, 8.2, 8.3, 9.1, 9.2, 9.3, розділ XI);
Луцько К.В., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник (3.1, 3.3);
Таран О.П., кандидат психологічних наук, доцент (3.2, 6.1, 6.2, 6.3, 6.4, 6.5);
Мельніченко Т.В., кандидат педагогічних наук (4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2, 5.3);
Єжова Т.Є., кандидат педагогічних наук (1.5)

Рецензенти:

Зубкова Л.П., професор Одеського медичного університету, академік Міжнародної академії культури безпеки, екології та здоров'я, доктор медичних наук; *Кутьбіда С.В.*, головний науковий співробітник лабораторії жестової мови Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук; *Серсеєнкова О.П.*, завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор психологічних наук, професор.

С71 Спеціальна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /
О.В. Мартинчук, І.М. Маруненко, К.В. Луцько та ін. — К. : Київ. ун-т імені
Бориса Грінченка, 2018. — 364 с.
ISBN 978-617-658-036-2

Навчальний посібник побудований з урахуванням завдань навчальної дисципліни «Спеціальна педагогіка», передбачених програмою для студентів вищих навчальних закладів і спрямованих на формування їх професійної компетентності, активізації аналітичного мислення, глибокого розуміння проблем фізичного та інтелектуального розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

У навчальному посібнику розкрито основні питання спеціальної педагогіки, зокрема подається загальна характеристика різних категорій дітей з особливими освітніми потребами, визначаються причини виникнення порушень та умови їх попередження; розкривається поняття тератогенів як чинників ускладнення перебігу вагітності та народження здорової дитини; висвітлюється роль спадковості та довкілля у генезі хвороб. Велику увагу приділено корекційно-розвивальній складовій у системі виховання й навчання дітей різних нозологій, зміст та технології якої орієнтовані на потенційні можливості дитини, на врахування сильних сторін особистості та забезпечення її інтеграції в соціальний простір.

Навчальний посібник рекомендований для студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.013.42

ISBN 978-617-658-036-2

© О.В. Мартинчук, І.М. Маруненко, К.В. Луцько,
О.П. Таран, Т.В. Мельніченко, Т.Є. Єжова, 2018
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018

ПЕРЕДМОВА

Почуєте слухом — і не зрозумієте,
дивитися будете оком — і не побачите.
Зачерствіло бо серце людей цих...

Євангеліє від Матвія

На даному етапі розвитку українського суспільства активізувався пошук шляхів, умов, засобів включення у соціальне середовище дітей з особливими освітніми потребами.

Роль таких дітей у суспільстві не до кінця усвідомлена і поцінована. А можливо, саме ці діти, разом із своїми батьками, які віддають своє життя, свої сили, матеріальні ресурси на їхній розвиток, підтримку, подолання існуючих у суспільстві стереотипів, — це ті, які «були останніми, а стануть першими» у вічності, і саме вони проситимуть Творця помилувати нас — тих, хто вважає себе досконалими.

Зміст даної книги формувався і реалізовувався на основі сучасних світоглядних уявлень про дітей з особливими освітніми потребами, сучасного термінологічного апарату, а також теорії, яка народжена у нашій, традиційно гуманістичній країні та за її межами. У роботі значне місце посідають виклади авторських бачень проблем забезпечення комфортності розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а також матеріали, добуті у процесі багаторічних досліджень у галузі спеціальної педагогіки, психології щодо можливостей розвитку таких дітей, необхідності глибшого вивчення їхніх досягнень і на цій основі — переосмислення і використання реального потенціалу дитини.

Автори книги прагнули того, щоб кожен, хто її читає, попри медичні діагнози і припущення щодо встановлення причини тієї чи іншої індивідуальної «особливості» дитини, задумався над тим, чому народжуються такі діти, про що їхня поява попереджає і від чого застерігає нас. Можливо, на народжуваність таких дітей впливають вчинки дорослих, суспільства в цілому? Можливо, сукупність колективних несправедливих вчинків, думок спокутують саме ці діти? І якщо припустити, що це так, то наше суспільство повинне нарешті зрозуміти, що саме на ньому лежить відповідальність за таких дітей,

а отже, його обов'язок — підтримати їх, їхні родини, зрозуміти проблеми і допомогти. Та навіть якщо причина в іншому, саме в історичних традиціях нашого народу — гуманне ставлення до дітей і дорослих з ознаками, які виділяють їх серед широкого суспільного загалу.

Народжуваність дітей з особливими освітніми потребами можна розглядати і в контексті зовнішнього оточення людини: розмаїття флори та фауни людей радує, тішить, викликає зацікавленість тощо. Кожна рослинка неповторна і потрібна: однією милуються, вона зачаровує, а інша — спонукає до праці. «Особливі» діти вчать нас цінувати таке «розмаїття» і серед людей, поважати їх як особистостей неповторних і цікавих, допомагають розгледіти у їхніх душах доброту, чуйність, людяність. Доли цих дітей не дають черствіти людським душам. Ці діти вчать кожного цінувати, як дарунок долі, вартісність зору, слуху, фізичного і психічного здоров'я.

У навчальному посібнику розкрито основи спеціальної психології, педагогіки, окремі дані медицини, інших суміжних наук, важливих для розуміння проблем розвитку дитини, подається загальна характеристика основних категорій дітей з особливостями розвитку, визначається сучасне бачення причин виникнення тих чи інших відхилень у розвитку та ефективних технологій їх нормалізації або забезпечення максимально можливого наближення до так званої норми. Особлива увага приділяється питанням профілактики ускладнень протягом розвитку дитини у донатальний, натальний періоди та після народження, профілактики захворювань під час навчально-виховного процесу у навчальних закладах, які надають освітні послуги дітям з особливими освітніми потребами.

За структурою навчальний посібник побудований як курс лекцій. Після викладу навчального матеріалу вміщено питання для самоконтролю знань студентів, списки літератури, які допоможуть їм зорієнтуватись у виборі змісту самоосвіти, задоволенні власних професійних інтересів.

Посібник написаний його авторами з любов'ю та повагою до кожної особистості з особливими освітніми потребами для тих, кому викладений матеріал буде потрібний і цікавий для фахового, особистісного зростання (студентів, батьків дітей та дорослих з особливими освітніми потребами, викладачів, медичних та соціальних працівників, широкого загалу небайдужих людей). А тому весь авторський колектив сподівається, що посібник читатимуть з почуттям доброзичливості, висловлюючи корисні зауваження та поради, спрямовані на його удосконалення.

ЗМІСТ

Передмова	3
РОЗДІЛ I.	
Спеціальна педагогіка як галузь наукового знання	5
1.1. Спеціальна педагогіка як наука: об'єкт, предмет, завдання	5
1.2. Понятійно-категоріальний апарат спеціальної педагогіки	11
1.3. Зв'язки спеціальної педагогіки з іншими науками	24
1.4. Теоретичні основи спеціальної педагогіки	26
1.5. Історичні аспекти розвитку спеціальної педагогіки	55
РОЗДІЛ II.	
Роль спадковості та навколишнього середовища у генезі порушень психофізичного розвитку	74
2.1. Загальна характеристика критичних періодів розвитку	74
2.2. Тератогенні фактори середовища	85
2.3. Шкідливий вплив важких металів на організм дитини	92
2.4. Шкідливий вплив куріння, лікарських препаратів, алкоголю, наркотиків на організм дитини	93
2.5. Вплив віл-інфекції на організм дитини	106
РОЗДІЛ III.	
Загальна характеристика дітей із сенсорними порушеннями	114
3.1. Загальна характеристика сенсорних систем	114
3.2. Діти з порушеннями зорової функції	117
3.2.1. Загальна характеристика порушень зору	117
3.2.2. Особливості розвитку дітей з порушеннями зору	125
3.2.3. Організація навчально-виховної та корекційно-компенсаторної роботи з дітьми з порушеннями зору	133

3.3.	Діти з порушеннями слуху	135
3.3.1.	Загальна характеристика порушень слуху	135
3.3.2.	Засоби компенсації порушеного слуху	145
3.3.3.	Особливості розвитку дітей з порушеннями слуху	154
3.3.4.	Організація навчально-виховної та корекційно-компенсаторної роботи з дітьми з порушеннями слуху	156
РОЗДІЛ IV.		
	Загальна характеристика дітей з порушеннями мовлення	175
4.1.	Загальна характеристика порушень мовлення	175
4.2.	Особливості діагностико-корекційної роботи з дітьми із порушеннями мовлення	202
4.3.	Система логопедичної допомоги в Україні	209
РОЗДІЛ V.		
	Загальна характеристика дітей з порушеннями опорно-рухового апарату	213
5.1.	Загальна характеристика порушень опорно-рухового апарату	213
5.2.	Особливості мовленнєвого та психічного розвитку дітей з церебральним паралічем	224
5.3.	Особливості корекційно-розвивальної роботи з дітьми із церебральним паралічем	227
РОЗДІЛ VI.		
	Загальна характеристика дітей з первазивними порушеннями	234
6.1.	Сутність поняття «аутизм»	234
6.2.	Загальна характеристика дітей з розладами аутистичного спектра	236
6.3.	Причини виникнення розладів аутистичного спектра	242
6.4.	Психічна організація дитини з розладами аутистичного спектра	244
6.5.	Особливості корекційно-розвивальної роботи фахівця з аутичною дитиною	252
РОЗДІЛ VII.		
	Загальна характеристика дітей з гіперкінетичними розладами	256
РОЗДІЛ VIII.		
	Загальна характеристика дітей з труднощами у навчанні	261
8.1.	Форми затримки психічного розвитку у дітей	261
8.2.	Особливості психічного розвитку дітей, які мають труднощі у навчанні	270
8.3.	Особливості корекційно-компенсаторної роботи з дітьми, які мають труднощі у навчанні	276

РОЗДІЛ ІХ.	
Загальна характеристика дітей з порушеннями інтелекту	280
9.1. Загальна характеристика порушень інтелекту	280
9.2. Особливості розвитку мислення дітей з інтелектуальними порушеннями	292
9.3. Особливості навчальної діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями	294
РОЗДІЛ Х.	
Загальна характеристика дітей зі складними і множинними порушеннями розвитку	302
10.1. Характеристика складних множинних порушень розвитку	302
10.2. Особливості корекційно-компенсаторної роботи з дітьми, які мають множинні порушення психофізичного розвитку	308
РОЗДІЛ ХІ.	
Захворювання та інші проблеми зі здоров'ям, які можуть спричиняти особливі навчальні потреби	316
11.1. Захворювання нервової системи	316
11.2. Психопатичні форми поведінки	325
11.3. Реактивні стани та конфліктні переживання у дітей	328
11.4. Бронхіальна астма у дітей	332
11.5. Цукровий діабет у дітей	333
11.6. Дефіцит поживних речовин як наслідок недостатнього харчування	334
11.7. Ураження нервової системи при ревматизмі	335
11.8. Епілепсія у дітей	336
11.9. Діти з пухлинами мозку	338
11.10. Порушення мозкового кровообігу	338
11.11. Черепно-мозкові травми	339
11.12. Мінімальна мозкова дисфункція (ММД)	342
Глосарій.....	345

